

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.01.011>

УДК 314.18 : 364

JEL CLASSIFICATION: I 31

Г.В. ГЕРАСИМЕНКО

канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: geranna@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ВИМІРЮВАННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ НА СУБНАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Представлено огляд міжнародних методологій дослідження територіальних диспропорцій якості життя населення за допомогою побудови індексів людського розвитку. Проаналізовано кращі інноваційні підходи до розрахунку дезагрегованих показників людського розвитку на субнаціональному рівні, що дають змогу простежити територіально-просторові відмінності (тип місцевості проживання, розмір населеного пункту), індивідуальні характеристики громадян (стать, вікові групи, етнічна приналежність, статус мігранта), майновий статус домогосподарства (рівень доходів, майнові групи щодо межі бідності), особливості зайнятості населення тощо.

Окрему увагу приділено польському досвіду розрахунку індексів регіонального та локального людського розвитку, до переваг якого варто віднести врахування ефективності політичних інтервенцій держави у вирівнюванні територіальних диспропорцій у межах країни. Детально розглянуто підходи до оцінювання регіонального людського розвитку на рівні укрупнених територіально-адміністративних одиниць Європейського Союзу, завдяки яким можна визначити певні просторові закономірності розвитку деяких країн.

Обґрунтовано переваги вітчизняної методики розрахунку індексів регіонального людського розвитку, яка позитивно відрізняється від зарубіжних методик розширеним трактуванням людського розвитку, комплексним підходом до вибору первинних показників і структуризацією окремих тематичних блоків. Наголошено на необхідності напрацювання підходів, що забезпечували б співставність національної методики та європейських способів до оцінювання регіонального людського розвитку.

Ключові слова: концепція людського розвитку, індекс регіонального людського розвитку, регіональні диспропорції розвитку.

А.В. Герасименко

канд. екон. наук, вед. науч. сотруд.

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60

E-mail: geranna@ukr.net

ОСОБЕННОСТИ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА ИЗМЕРЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НА СУБНАЦИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

В статье представлен обзор международных методологий исследования территориальных диспропорций качества жизни населения с помощью построения индексов человеческого развития. Проанализированы лучшие инновационные подходы к расчету дезагрегированных показателей человеческого развития на субнациональном уровне, позволяющие проследить территориально-пространственные различия (тип местности проживания, размер населенного пункта), индивидуальные характеристики граждан (пол, возрастные группы, этническая принадлежность, статус мигранта), имущественный статус домохозяйства (уровень доходов, имущественные группы по отношению к черте бедности), особенности занятости населения и др.

Особое внимание уделено польскому опыту расчета индексов регионального и локального человеческого развития, к преимуществам которого следует отнести оценку эффективности политических интервенций государства в выравнивании территориальных диспропорций в пределах страны. Детально рассмотрены подходы к оцениванию регионального человеческого развития на уровне укрупненных территориально-административных единиц Европейского Союза, позволяющие определить пространственные закономерности развития некоторых стран.

Обоснованы преимущества национальной методики расчета индексов регионального человеческого развития, которая положительно отличается от зарубежных методик расширенной трактовкой человеческого развития, комплексным подходом к выбору первичных показателей и структурированностью отдельных тематических блоков. Отмечается необходимость разработки подходов, обеспечивающих сопоставимость национальной методики и европейских способов оценивания регионального человеческого развития.

Ключевые слова: концепция человеческого развития, индекс регионального человеческого развития, региональные диспропорции развития.

G. V. Gerasymenko
PhD (Economics), Lead Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: geranna@ukr.net

REVIEW OF INTERNATIONAL EXPERIENCE OF MEASURING HUMAN DEVELOPMENT AT SUBNATIONAL LEVEL

A review of international methodologies of exploring territorial disproportions in the quality of life based on indices of human development is presented in the article. The best innovative approaches to calculation of disaggregated human development indicators at the subnational level are studies, allowing to trace the spatial differences (type of locality of residence, size of a settlement), individual characteristics of people (gender, age group, ethnicity, migrant's status), property status of households (income, property group based on the poverty line), features of employment, and so on.

Particular attention is paid to the Polish experience of calculating indices of regional and local human development, benefiting from consideration of efficiency of the state policy interventions in alignment of regional disparities within the country. A detailed analysis of approaches to assessment of regional human development at the level of integrated territorial administrative units of the European Union is provided, allowing defining some spatial patterns of development within individual countries.

The advantages of the national methodology for calculating the regional indices of human development are grounded, proving that it is ahead of the foreign methods due to extended interpretation of human development, integrated approach to the choice of primary parameters and structure of individual thematic blocks. The need to develop approaches that ensure comparability of the national procedure and European approaches to estimation of the regional human development is stressed.

Keywords: concept of human development, index of regional human development, regional development imbalances.

Постановка проблеми, актуальність теми та аналіз досліджень. Питання оцінки регіональних диспропорцій якості життя населення упродовж тривалого часу привертають увагу провідних науковців світу [1, 2], а результати їхнього наукового пошуку доводять, що вимірювання розвитку суспільства виходить далеко за межі співставлення економічних індикаторів. Як альтернативу показника ВВП на душу населення, що використовується для порівняння результатів економічного розвитку різних країн, на початку 1990-х років фахівцями ПРООН було запропоновано розраховувати індекс людського розвитку (ІЛР) – інструмент вимірювання та співставлення соціально-економічних досягнень окремих країн [3].

Концептуальним підґрунтям методології стали наукові праці А. Сена (Sen), де наголошено на необхідності «*зміщення фокусу досліджень економіки розвитку з показника національного доходу на індикатори, що оцінюють політику, орієнтовану на людей*» [4]. З 1990 року результати відповідних розрахунків публікують у глобальних звітах про людський розвиток та використовують для побудови рангових оцінок становища деяких країн¹. За цей період було підготовлено понад 650 національних і субнаціональних, а також 37 регіональних доповідей про людський розвиток, у яких досліджено актуальні соціальні проблеми національних та локальних контекстів, які подекуди залишалися поза межами уваги глобальних звітів.

Вагомий внесок у розвиток теорії людського розвитку та методології його оцінювання на регіональному рівні належить й українським вченим, серед яких В. Антонюк (Antonyuk), О. Грішнова (Grishnova), Т. Заяць (Zayats), Е. Лібанова (Libanova), О. Макарова (O. Makarova), В. Новіков (Novikov), О. Новікова (Novikova), У. Садова (Sadova), О. Хмелевська (Khmelevska). З вітчизняних розробок у цій сфері треба згадати національну методику розрахунку індексів регіонального людського розвитку [5], що використовується Державною службою статистики України, та цикл науково-аналітичних доповідей Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, присвячених різним аспектам людського розвитку [6].

Незважаючи на важливі напрацювання, у вітчизняному науковому середовищі відчувається постійний брак обізнаності щодо кращих практик вимірювання регіонального людського розвитку, запроваджених у інших країнах. У результаті подальший науковий пошук здійснюється в рамках усталеного підходу та не використовує переваги інноваційних розробок зарубіжних науковців. Тому метою даної статті є узагальнення особливостей міжнародного досвіду вимірювання людського розвитку на субнаціональному рівні, що сприятиме зміцненню наукового потенціалу вітчизняних дослідників, а в перспективі – вдосконаленню підходів до розрахунку регіональних ІЛР в Україні, забезпеченню їх співставності з напрацюваннями сусідніх країн. Сучасні процеси децентралізації актуалізують дослідження особливостей розвитку окремих територіально-адміністративних одиниць України у вимірі загальноєвропейського регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Класичні положення концепції людського розвитку наголошують на рівнозначності таких вимірів добробуту, як гідний рівень життя, доступність освіти, здоров'я та довголіття. Система показників, що використовуються для вимірювання досягнень за відповідними складовими, зазнавала певних змін та уточнень; постійно удосконалювалися і методичні підходи до розрахунку складових індексів та інтегрального показника, оновлювалися граничні значення нормування первинних показників (табл. 1).

¹ Вичерпний перелік глобальних, регіональних та національних Доповідей про людський розвиток доступний за посиланням: <http://www.hdr.undp.org/en/reports>.

Таблиця 1. Трансформація методичних підходів до розрахунку ІЛР ПРООН, 1990–2010 рр.

Період	Граничні значення	Показники			Підхід до агрегування складових індексів
		Здоров'я та довголіття	Освіта	Доходи	
1990	У межах фактичних спостережень	Очікувана тривалість життя при народженні (UN Population Division)	Рівень грамотності дорослих (UNESCO)	Реальний ВВП на душу населення (log) (Світовий банк)	Середнє арифметичне
1991–1993			(2/3) Рівень грамотності дорослих (UNESCO)(1/3) Середня кількість років навчання (UNESCO)	Реальний ВВП на душу населення (скоригований за формулою Аткинсона на фіксовані величини) (Світовий банк)	
1994	Фіксовані величини		(2/3) Рівень грамотності дорослих (UNESCO)(1/3) Середня кількість років навчання (UNESCO)	Реальний ВВП на душу населення (скоригований за формулою Аткинсона на фіксовані величини за середніми значеннями 1995–1998) (Світовий банк)	
1995–1998			(2/3) Рівень грамотності дорослих (UNESCO)(1/3) Комбінований показник валового охоплення населення освітою (UNESCO)		
1999, 2000–2009				Реальний ВВП на душу населення (log) (Світовий банк)	
2010 – дотепер	Вищі: в межах фактичних спостережень. Нижчі: фіксовані величини		(1/2) Середня кількість років навчання (UNESCO)(1/2) Очікувана тривалість здобуття освіти (UNESCO)	Реальний ВНД на душу населення (ln) Світовий банк	Середнє геометричне

Джерело: адаптовано за: Klugman, J., Rodriguez, F. & Choi, H.-J. (2011). The HDI 2010: new controversies, old critiques. *The Journal of Economic Inequality*, 9, 249–288.

Пріоритети подальшого наукового пошуку спрямовувались на розширення концептуального трактування людського розвитку, вдосконалення системи збору статистичної інформації, підвищення якості та надійності даних, розробку підходів до врахування диспропорцій розвитку між окремими групами та категоріями населення. Ці новації знайшли відображення в розширенні «родини» індикаторів людського розвитку в 2010 р. за рахунок введення в обіг додаткових показників, серед яких – ІЛР, скоригований на нерівність, індекси гендерного розвитку та гендерної нерівності, а також індекс багатомірної бідності [7].

Не менш важливим напрямом досліджень стало поглиблення дезагрегації даних на субнаціональному рівні, оскільки «застосування дезагрегованих індексів людського розвитку на національному та субнаціональному рівнях допомагає висвітлити значні диспропорції між різними групами населення залежно від регіону, статі, типу населеного пункту, етнічної приналежності тощо» [8]. Серед потенційних напрямів дезагрегації даних було запропоновано такі: територіально-просторові відмінності (залежно від адміністративних районів, типу місцевості проживання, розміру населеного пункту), індивідуальні характеристики громадян (стать, вікові групи, етнічна приналежність, статус мігранта), майновий статус домогосподарства (квінтільні групи за доходами, майнові групи щодо межі бідності), форма та сектор зайнятості населення тощо. На думку деяких науковців, гіпотетичною межею дезагрегації показників людського розвитку може стати розрахунок індивідуальних ІЛР для кожного мешканця певної країни [9].

Географічна або адміністративна дезагрегація даних на субнаціональному рівні стала одним із найважливіших напрямів досліджень у сфері людського розвитку, оскільки в рамках «класичного» ІЛР помітно згладжуються територіальні диспропорції якості життя населення однієї країни, хоча в дійсності вони можуть суттєво перевищувати міждержавні відмінності. Відповідно, саме цій проблематиці присвячено значну кількість національних доповідей з питань людського розвитку, у яких наведено результати розрахунків інтегральних індексів на регіональному, обласному / провінційному та районному рівні. Різноманітність інноваційних підходів до розрахунку ІЛР на субнаціональному рівні представлено в табл. 2.

Зокрема, в *Доповіді про людський розвиток у Ливані (1998)* розраховані дезагреговані значення ІЛР, що оцінювали здобутки різних соціальних груп населення в сфері людського розвитку (чоловіки / жінки, міське / сільське населення). Результати оцінок дали змогу обґрунтувати висновок про збереження помітних «розривів» у показниках стану здоров'я та освіченості між окремими територіями та групами населення.

Доповідь про людський розвиток у Болгарії (2000) наводить розрахунки муніципальних індексів людського розвитку (МІЛР) для 262 адміністративних одиниць найнижчого рівня (муніципалітетів). Хоча жодних інноваційних підходів до методики розрахунку показників людського розвитку в доповіді не запропоновано, результати дослідження сприяли усвідомленню потреби в залученні місцевих громад до стратегічного планування на національному рівні. Завдяки ним сформульовано рекомендації щодо Місцевих стратегічних планів людського розвитку².

Доповідь про людський розвиток у Непалі (2001) зосереджена на питаннях подолання бідності та посиленні врядування. У цій Доповіді представлено ІЛР, що дезагреговані за регіонами залежно від рівня їхнього економічного розвитку. Здійснені

---

² Завдяки інноваційному підходу до підготовки національної доповіді та започаткуванню практики розрахунку дезагрегованого ІЛР, Представництво ПРООН у Болгарії отримало Спеціальну винагороду від Департаменту підготовки глобальних доповідей з питань людського розвитку ООН.

Таблиця 2. Деякі інноваційні підходи до дезагрегації ІЛР у національних доповідях про людський розвиток країн світу

Країна	Рік	Вимір дезагрегації показників ІЛР	Територіальна одиниця вимірювання ІЛР
Ливан	1998	Соціальна стратифікація (гендерна та поселенська нерівність)	Адміністративно-територіальна одиниця
Болгарія	2000	Регіональні диспропорції	Адміністративно-територіальна одиниця найнижчого рівня (муніципалітет)
Непал	2001	Регіональні диспропорції / рівень економічного розвитку	Адміністративно-територіальна одиниця
Киргизія	2002	Зонування за особливостями природних умов	Висотний пояс гірської місцевості
Уганда	2002	Регіональні диспропорції / рівень захворюваності на ВІЛ / СНІД	Адміністративна одиниця
Монголія	2003	Поселенські диспропорції (міська / сільська місцевість)	Населені пункти різного типу
Єгипет	2004	Регіональні диспропорції / рівень доходів	Адміністративна одиниця
Індія	2005	Соціальна стратифікація (гендерна та кастова нерівність)	Регіон
Домініканська Республіка	2008	Індивідуальні / колективні можливості	Регіон
Мексика	2010	Регіональні диспропорції	Адміністративна одиниця
Польща	2012	Регіональні диспропорції / ефективність політичних інтервенцій	Адміністративно-територіальна одиниця (повіт та воєводство)

Джерело: складено автором.

розрахунки дозволили обґрунтувати висновок, що слабкі інститути та неефективне управління є основними факторами низького рівня людського розвитку та високих показників бідності в країні.

У *Доповіді про людський розвиток у Киргизії (2002)* використано оригінальний підхід до дезагрегації даних, а саме – розрахунок ІЛР для різних висотних зон (рівнинних, середньо- та високогірних), визначених відповідно до особливостей вертикального зонування гірської місцевості та біокліматичних характеристик заселених територій. Застосування такого підходу уможливило визначення спільних рис розвитку територій, приналежних до різних висотних зон, без жодної прив'язки до адміністративного поділу країни. Інформаційне забезпечення розрахунків показників людського розвитку ґрунтувалося на результатах спеціального соціологічного опитування населення.

Доповідь про людський розвиток в Уганді (2002) присвячена дослідженню наслідків 20-річної епідемії ВІЛ/СНІД в країні та її впливу на склад населення, показники його відтворення, особливості домогосподарств, становище жінок, ситуацію на ринку праці тощо. Дезагреговані індекси людського розвитку представлені на рівні районів.

У *Доповіді про людський розвиток у Малаві (2001)* простежено зв'язок між бідністю та низьким рівнем людського розвитку на рівні адміністративних районів.

Доповідь про людський розвиток у Єгипті (2003) наводить розрахунок ІЛР за даними окремих районів та губернаторств, а в наступній *Доповіді (2004)* розглянуто взаємозв'язок між розвитком людського потенціалу та рівнем децентралізації. Зокрема, характер відмінностей рівня середньодушового доходу населення між різними губернаторствами було оцінено за даними спеціального обстеження доходів населення. Далі величини середньодушового доходу на рівні районів у межах кожного губернаторства визначали з урахуванням відсоткової частки працівників у різних секторах економіки.

У *Доповіді про людський розвиток у Монголії (2003)* розраховано ІЛР для міської та сільської місцевості, а також для окремих провінцій та головних міст країни. Отримані результати порівнюються з показниками людського розвитку інших країн з перехідною економікою та країн, що не мають виходу до моря.

Доповідь про людський розвиток в Індії – Карнатака (2005) присвячена дослідженню дезагрегованих ІЛР залежно від статі населення, регіону проживання та приналежності до певної касты. Крім цього, в доповіді досліджено взаємозв'язок між результатами людського розвитку та підходами до фінансування державних витрат, проаналізованих у контексті рівності і соціальної справедливості для бідних та вразливих категорій населення.

У *Доповіді про людський розвиток у Сальвадорі (2008)* аналізується вплив ринку праці на розширення можливостей громадян в контексті оплати праці, якості робочого місця та задоволення від зайнятості. Грунтуючись на положеннях концепції гідної праці МОП, *Доповідь* презентує підходи до вимірювання гідної зайнятості за даними спеціального обстеження, в рамках якого було опитано 16,8 тис. домогосподарств. Оцінки гідної праці населення здійснено за двома індикаторами: співвідношення рівня оплати праці та вартості набору ринкових товарів та послуг (споживчого кошика), а також рівень соціального захисту працівників, що вимірювався часткою зайнятих, охоплених системою соціального страхування.

Дезагреговані ІЛР були розраховані для чотирьох категорій населення працездатного віку: безробітні, частково зайняті, зайняті без справедливої оплати праці або соціального захисту, а також зайняті на умовах, що відповідають положенням концепції гідної праці. Природно, що найвищі значення ІЛР виявились властивими для групи «гідно зайнятих» працівників (0,855), а найнижчі – для безробітного населення (0,664). Необхідно зазначити, що подібний підхід до дезагрегації ІЛР залежно від моделі та форми зайнятості слід вважати перспективним напрямом наукових досліджень і в Україні, оскільки він перебуває в цілковитій відповідності до концептуального трактування людського розвитку як розширення потенційних можливостей громадян.

Серед інших інноваційних досліджень варто звернути увагу на *Доповідь про людський розвиток у Домініканській Республіці (2008)*, в якій пропонуються підходи до дезагрегації субіндексів людського розвитку з метою оцінки індивідуальних і колективних можливостей / повноважень громадян, а також *Доповідь про людський розвиток у Мексиці (2010)*, в рамках якої розраховано скориговані на нерівність ІЛР для окремих муніципалітетів, що дало змогу обґрунтувати помітні диспропорції в розвитку різних штатів країни.

Таким чином, обґрунтування підходів до подальшої дезагрегації показників людського розвитку, зокрема в регіональному аспекті, є актуальним напрямом поглиблення наукових досліджень. Міжнародний досвід у цій сфері становить значний інтерес з огляду на можливості застосування кращих практик обрахування субнаціональних індексів людського розвитку у вітчизняному середовищі, однак головну увагу, напевно, потрібно зосередити на методичних розробках, що були апробовані в сусідніх країнах.

Доповідь про локальний та регіональний людський розвиток у Польщі (2012) присвячена обґрунтуванню підходів до розрахунку індексів людського розвитку, адаптованих до потреб субнаціонального рівня [10]. Аналіз регіональних диспропорцій здійснено за допомогою локальних індексів людського розвитку (ЛІЛР), що дозволяють порівняти досягнення та прогалини в сфері розвитку між окремими територіально-адміністративними одиницями. Відповідні розрахунки було здійснено для 16 воєводств, 314 сільських повітів і 65 міст на правах повітів, а динамічні зміни в становищі регіонів на шкалі локального людського розвитку оцінено для 2007–2010 рр. На жаль, системної практики подібних розрахунків започатковано не було, тож Доповідь стала єдиним подібним дослідженням, що було виконане науковцями Варшавської школи економіки за підтримки ПРООН та Міністерства регіонального розвитку Польщі.

Система показників, що була використана для розрахунку ЛІЛР у Польщі, характеризується певним новаторством, оскільки вводить у науковий обіг додаткові індикатори (табл. 3). Так, стан здоров'я населення запропоновано оцінювати за двома показниками: очікувана тривалість життя при народженні та агрегований рівень смертності від онкологічних та серцево-судинних захворювань, які є основними причинами передчасної смертності населення країни. На думку експертів, запропонований додатковий індекс смертності відображає як доступність та якість спеціалізованих медичних послуг, так і вплив навколишнього середовища та способу життя на стан здоров'я мешканців регіонів.

Досягнення у сфері освіти на локальному рівні також вимірюються за допомогою двох специфічних індикаторів, серед яких – рівень охоплення дітей віком 3–4 роки дошкільною освітою та середній бал за підсумками іспитів з математики та природничих наук на нижньому рівні середньої школи. Останній показник використовується для оцінки якості освітньої підготовки в середній школі, а отримання дошкільної освіти сприймається не лише як вагомий чинник подальших успіхів дитини в навчанні, а й ефективний інструмент економічної політики держави [11].

Таблиця 3. Складові показники індексів ЛІЛР, Польща

Виміри	Здоров'я	Освіта	Добробут
Показники ЛІЛР	Очікувана тривалість життя при народженні	Рівень охоплення дошкільною освітою дітей віком 3–4 роки	Сукупні доходи платників податків, доходи від сільського господарства та сукупні видатки на програми соціального захисту бюджетів місцевого рівня
	Агрегований рівень смертності від онкологічних та серцево-судинних захворювань	Середній бал за підсумками екзаменів з математики та природничих наук на нижньому рівні середньої школи	
Субіндекси	Індекс здоров'я	Індекс освіти	Індекс добробуту
Локальні індекси людського розвитку (ЛІЛР) на рівні повітів та воєводств			

Джерело: National Human Development Report – Poland 2012. Local and Regional Development, UNDP, p. 45.

Таблиця 4. Показники впливу політичних інтервенцій на ЛЛР, Польща

Вимір	Здоров'я	Освіта	Добробут
Показники	Індекс забезпечення лікарями та дантистами (кількість лікарів та дантистів на 100 тис. населення)	Індекс видатків на освіту (видатки на освіту в розрахунку на одного учня / студента: дошкільна, початкова, середня та вища освіта)	Індекс місцевих видатків (сукупні видатки муніципальних бюджетів та бюджетів повітів за винятком обсягів фінансування від ЄС, у розрахунку на душу населення)
	Індекс забезпечення допоміжним медичним та акушерським персоналом (кількість медсестер та акушерок на 100 тис. населення)	Індекс співвідношення кількості учнів / студентів та викладачів у початковій та середній школі	
Субіндекси	Індекс здоров'я – внесок політики	Індекс освіти – внесок політики	Індекс добробуту – внесок політики
Локальні індекси людського розвитку із врахуванням внеску політики на рівні повітів та воеводств			

Джерело: National Human Development Report – Poland 2012. Local and Regional Development, UNDP, p. 51.

Рівень життя населення на локальному рівні оцінюється за даними про середні обсяги сукупних доходів платників податків, доходів від сільського господарства та сукупних видатків на програми соціального захисту бюджетів місцевого рівня (за винятком фінансування компенсацій та допомоги у випадку стихійних лих).

Як показали результати розрахунків інтегральних показників, найвищий рівень людського розвитку на локальному рівні властивий для метрополій (столичний регіон), великих міст та прилеглих районів, найнижчий рівень людського розвитку – для сільських повітів країни.

Зазначимо, що розглянуті індекси розробники методології позиціонують як інструменти моніторингу результатів певних політичних втручань та впливів, що мають на меті підтримку розвитку людського потенціалу та підвищення якості життя населення. Інноваційність підходу польських науковців полягає в запровадженні додаткової категорії локальних ЛЛР, що ґрунтуються на системі показників для оцінювання «внеску» відповідних політичних заходів у формування політики людського розвитку, тобто дають змогу виміряти ефективність державних інтервенцій. Побудова відповідної системи показників структурно підпорядковується традиційним вимірам людського розвитку (тривалість життя, освіта та добробут населення) та передбачає оцінювання інфраструктурних особливостей та обсягів фінансування політики людського розвитку в регіонах (табл. 4).

Нарешті, в Доповіді про локальний та регіональний людський розвиток у Польщі наголошується, що традиційні виміри людського розвитку (здоров'я, освіта, добробут населення) не забезпечують охоплення всіх аспектів якості життя, від яких залежить відчуття суб'єктивного добробуту людей. З метою розширення переліку індикаторів запропоновано ряд додаткових контекстуальних індексів, які відображають інші складові розвитку людського потенціалу та можуть оцінюватися на регіональному або локальному рівні. Серед подібних вимірів, які доцільно враховувати у подальших дослідженнях:

- людський капітал (середня кількість років навчання, необхідна для досягнення здобутого рівня освіти населення віком 25 років і старше);
- ринок праці (zareєстрований рівень безробіття);
- бідність (частка населення, що отримує соціальну допомогу);
- громадянська активність (рівень явки громадян на місцеві вибори);
- рівень залучення населення до використання цифрових технологій (частка податкових декларацій, поданих громадянами через інтернет);
- розширення повноважень жінок (їхня частка серед депутатів місцевого рівня);
- захист навколишнього середовища (обсяги муніципальних відходів у розрахунку на душу населення).

Аналізуючи міжнародний досвід побудови регіональних індексів людського розвитку, необхідно звернути увагу й на методологічні підходи до оцінювання між-регіональних диспропорцій рівня людського розвитку на рівні Європейського Союзу. В доповіді «*Регіональний індекс людського розвитку в ЄС*» (2014) [12] представлено систему індикаторів, які дозволяють оцінити моделі та тенденції регіонального людського розвитку в країнах-членах ЄС. Завдяки цьому вперше було реалізовано наукове порівняння та співставлення досягнень у сфері людського розвитку на рівні регіонів у межах країн, що мають спільні риси історичного, економічного та культурного розвитку. Розрахунки були здійснені для адміністративно-територіального поділу відповідно до 2-го рівня Номенклатури територіальних одиниць статистики Європейського Союзу (NUTS2).

Основним методологічним викликом стало обґрунтування показників, які б відповідали всім вимогам до якості статистичних даних, включаючи характеристики валідності (відповідності явищу, що вивчається), надійності та доступності для

Таблиця 5. Виміри та показники РІЛР, що розраховуються в рамках методології вимірювання регіонального людського розвитку на рівні ЄС

Вимір	Індикатор	Опис індикатора	Характер індикатора
Здоров'я	Рівень смертності немовлят	Відношення числа померлих за певний період дітей віком до 1 року до кількості народжених за той самий період, у розрахунку на 1 тис. живонароджень	Дестимулятор
	Очікувана тривалість здорового життя	Кількість років, які має прожити особа у стані гарного здоров'я. Показник поєднує дані щодо смертності та самооцінок стану здоров'я	Стимулятор
Освіта	Молодь, що не охоплена навчанням або зайнятістю	Частка молоді віком 18–24 роки, не зайнята на ринку праці, не здобуває освіту або професійну підготовку	Дестимулятор
	Поширення вищої освіти серед населення	Частка осіб віком 25–64 роки, що мають вищу освіту	Стимулятор
Доходи	Дохід домогосподарств	Чистий скоригований наявний дохід домогосподарств	Стимулятор
	Рівень зайнятості	Частка зайнятих осіб серед населення віком 15 років і старше	Стимулятор

Джерело: European Commission (2014). The EU Regional Human Development Report, JRS Science and Policy Reports, Luxembourg, Publication Office of the European Union.

регіонів та часових періодів. На початку дослідження було відібрано 22 показники, що характеризували виміри здоров'я, освіти та доходів. Після процедури валідації даних перелік показників було скорочено до шести індикаторів, що характеризують основні характеристики людського розвитку в 272 регіонах країн ЄС (табл. 5).

Задля забезпечення співставності показників первинні дані було трансформовано за допомогою статистичних процедур. Для тих показників, які продемонстрували помітні коливання в часі (рівень смертності немовлят та частка молоді, що не охоплена навчанням або зайнятістю), були розраховано «ковзні» середні значення за три роки. Нормування показників здійснено за відношенням до максимальних та мінімальних значень глобального рівня, що уможливило співставність результатів між країнами у часі та просторі.

Результати розрахунків регіональних індексів людського розвитку на рівні ЄС довели існування помітних географічних відмінностей, оскільки найвищі рівні людського розвитку були властиві північним та північно-західним регіонам Євразії, найнижчі – південно-східним територіям (рисунок).

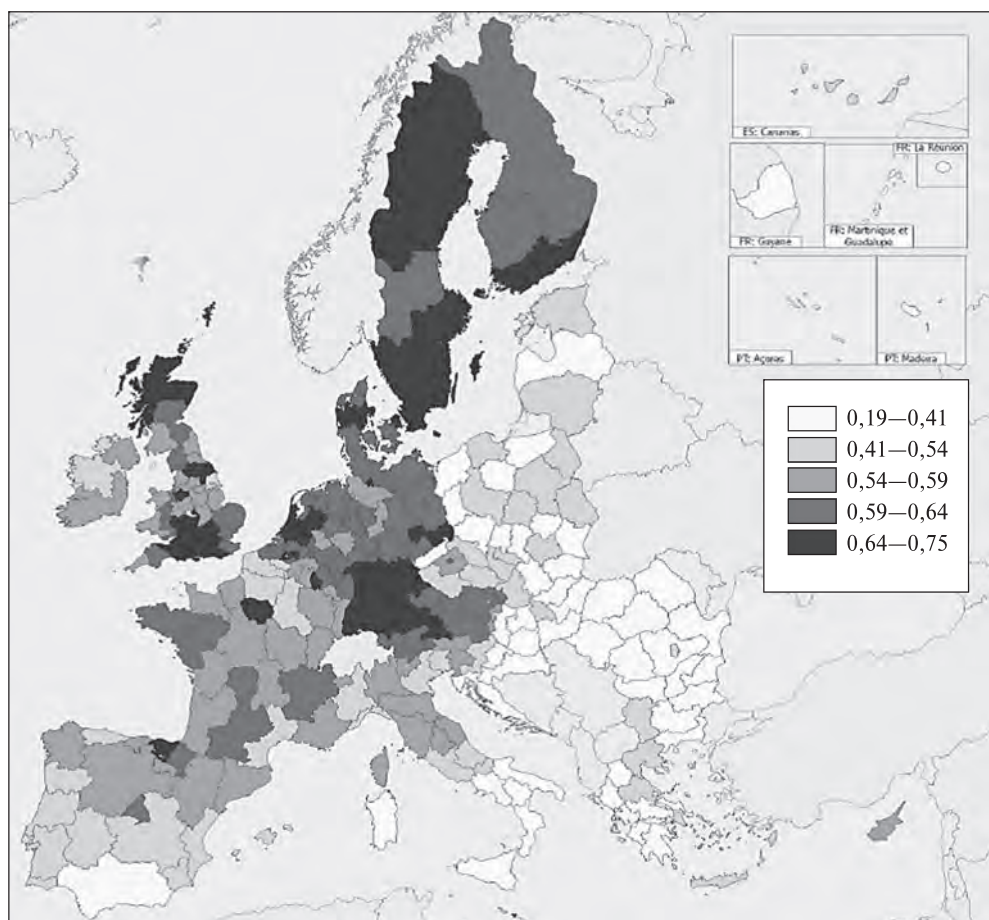

Рисунок. Територіальні особливості регіональних індексів людського розвитку в країнах ЄС, 2014 р.

Джерело: European Commission (2014). The EU Regional Human Development Report, JRS Science and Policy Reports, Luxembourg, Publication Office of the European Union.

Певні диспропорції у рівні людського розвитку простежено і в межах країн: зокрема у Великій Британії, Іспанії, Франції, Італії, Німеччини та Бельгії. При цьому південні райони ЄС подекуди випереджали північні території за показниками стану здоров'я населення, однак помітно поступалися за індикаторами доходів та, особливо, освітніх здобутків мешканців. Загалом, столичні регіони характеризувалися суттєвим перевищенням розрахункових значень РІЛР, що найяскравіше проявляється у східній частині Європи, де диспропорції розвитку формуються здебільшого саме за рахунок столичних міст та метрополій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи аналіз міжнародного досвіду розрахунку регіональних індексів людського розвитку на субнаціональному рівні, треба зазначити, що, попри різноманіття національних методик, переважна частина їх зосереджується на трьох класичних вимірах людського розвитку: тривалому та здоровому житті, освітніх здобутках та рівні добробуту населення. Хоча перелік показників, що застосовують для оцінювання досягнень окремих територій, може бути доповнений додатковими індикаторами (наприклад, рівень смертності немовлят, рівень бідності або безробіття населення), трактування складових людського розвитку є досить вузьким.

У результаті поза увагою науковців залишаються важливі аспекти регіонального людського розвитку: стан соціального або навколишнього середовища, умови проживання та безпека населення, доступність громадянських свобод або відчуття суб'єктивного добробуту. Це визначає потребу в розширенні світоглядного бачення особливостей людського розвитку на регіональному та локальному рівні, врахуванні інших важливих характеристик якості життя населення.

У цьому контексті позитивно вирізняється українська методика розрахунку індексів регіонального людського розвитку, що ґрунтується на шести рівнозначних блоках показників, які охоплюють стан відтворення населення та соціального середовища, комфортність життя, рівень добробуту, можливості гідної праці та здобуття освіти населенням. Комплексне бачення розвитку, різнобічний характер індикаторів та чітка структуризація блоків первинних показників дають змогу здійснювати детальний аналіз ситуації та визначати найбільш актуальні проблеми для обґрунтування заходів регіональної політики.

Разом із тим, широкий перелік соціально-економічних показників та складність статистичних процедур, що застосовуються до нормування первинних даних, унеможливають здійснення будь-яких порівнянь індексів регіонального людського розвитку України з показниками співставних адміністративно-територіальних одиниць європейських країн. Вирішення цього завдання потребуватиме подальшої наукової роботи, спрямованої на зближення національної та зарубіжних методик та приведення у відповідність інформаційного забезпечення досліджень. Можливим інструментом є обґрунтування скоригованого індексу людського розвитку, що враховуватиме специфіку регіонального рівня та дозволить порівнювати регіони та держави в часі та просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Annoni P., Weziak-Bialowolska D. & Dijkstra L.* Quality of life at the sub-national level: an operational example for the EU / European Commission // JRC Scientific and Policy Reports. – Brussels/Ispra: European Commission, 2012. – 234 p.
2. *Hagerty M. R. & Land K. C.* Constructing Summary Indices of Quality of Life: A Model for the Effect of Heterogeneous Importance Weights // Sociological Methods & Research. – 2007. – 35. – p. 455–496.

3. Human Development Report 1990. Concept and Measurement of Human Development / UNDP. – New York, 1991. – 189 p.
4. Sen, A. Development as Freedom. – New York : Oxford University Press, 1999.
5. Методика вимірювання регіонального людського розвитку / Ін-т демограф. та соціальн. дослід. ім. М.В. Птухи НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/>.
6. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції: кол. моногр. У 2-х томах / відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демограф. та соціальн. дослід. ім. М.В. Птухи НАН України, – Київ, 2012. – 436 с.
7. Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development / UNDP. – New York, 2011. – 229 p.
8. Gaye A. and Jha S. A Review of Conceptual and Measurement Innovations in National and Regional Human Development Reports, 1998–2009 // Human Development Research Paper. – 2010. – 35 p.
9. Alder A. Halis. A Means to Closing Gaps: Disaggregated Human Development Index. Human Development Occasional Papers (1992–2007) HDOCPA-1994-01. – 1994. – 40 p.
10. National Human Development Report – Poland 2012. Local and Regional Development / UNDP Project Office in Poland. – Warsaw, 2013. – 188 p.
11. Rolnick B.A., Grunewald R. The Economics of Early Childhood Development as Seen by Two Fed Economists. Community Investments. Fall 2007. – 2007. – 19(2). – P. 13–30.
12. European Commission. The EU Regional Human Development Report. / JRS Science and Policy Reports. – Luxembourg, Publication Office of the European Union, 2014. – 97 p.

REFERENCES

1. Annoni, P., Weziak-Bialowolska, D. & Dijkstra, L. (2012). *Quality of life at the sub-national level: an operational example for the EU*. European Commission, JRC Scientific and Policy Reports. Brussels/Ispra: European Commission.
2. Hagerty, M. R. & Land, K. C. (2007). Constructing Summary Indices of Quality of Life: A Model for the Effect of Heterogeneous Importance Weights. *Sociological Methods & Research*, 35, 455-496.
3. Human Development Report 1990. *Concept and Measurement of Human Development*. UNDP. New York.
4. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press.
5. *Metodyka vymyruvannia rehionalnoho liudskoho rozvytku [Methods of measuring regional human development]*. (2012). Kyiv : Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen . Retrieved from http://idss.org.ua/ukr_index/Metodyka_ua.pdf [in Ukrainian].
6. Libanova, E.M. (Ed). (2012). *Liudskiy rozvytok v Ukraini: transformatsiia rinvnia zhyttia ta rehionalni dysproporsii [Human development in Ukraine: the transformation of living standards and regional disparities]*. Kyiv : Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. Human Development Report 2010. *The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. UNDP. New York.
8. Gaye, A., & Jha, S. (2010). A Review of Conceptual and Measurement Innovations in National and Regional Human Development Reports, 1998-2009. *Human Development Research Paper* 2010/21, July 2010 : 35.
9. Akder, A. Halis (1994). A Means to Closing Gaps: Disaggregated Human Development Index. Human Development Occasional Papers (1992-2007) HDOCPA-1994-01.
10. National Human Development Report – Poland 2012. *Local and Regional Development*. UNDP Project Office in Poland. Warsaw.
11. Rolnik, B.A., & Grunewald, R. (2007). The Economics of Early Childhood Development as Seen by Two Fed Economists. *Community Investments*. Fall 2007.
12. European Commission (2014). *The EU Regional Human Development Report*. JRS Science and Policy Reports. Luxembourg : Publication Office of the European Union.

Стаття надійшла до редакції журналу 23.02.2017.